

Μακεδονικά

Τόμ. 26 (1987)

Αφιερύεται εις την μνήμην Χρίστου Ευαγγ. Λαμπρινού, Αθανασίου Ιω. Κωνσταντινίδου

Θεοχάρη Παζαρά, Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.1089](https://doi.org/10.12681/makedonika.1089)

Copyright © 2015, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1987). Θεοχάρη Παζαρά, Η Ροτόντα του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 26, 377-387. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1089>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Νέες αναθεωρημένες εκδόσεις του Ι.Μ.Χ.Α. παλιότερων Ὁδηγῶν Μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης.

I

Θεοχάρη Παζαρά, Ἡ Ροτόντα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη 1985. Σχεδιαγράμματα ἐντὸς κειμένου 1-11. Πίνακες ἐκτὸς κειμένου ἀσπρόμαυροι 1-39. Πίνακες ἐκτὸς κειμένου ἐγχρωμοὶ I-VIII. (Ὁδηγοὶ ΙΜΧΑ, ἀριθμ. 5. Ἐπόπτης ἐκδόσεως καθηγ. Π. Λ. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθμὸς Ι.Μ.Χ.Α. 135). Ὁ Ὁδηγὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὰ 2.300 χρόνια τῆς Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται γιὰ ἀναθεωρημένη ἐκδοση τοῦ ἴδιου Ὁδηγοῦ τοῦ ἔτους 1974. (Θεοχάρη Παζαρά, Ἡ Ροτόντα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Θεσσαλονίκη. Θεσσαλονίκη 1974. Σχεδιαγράμματα ἐντὸς κειμένου 1-8. Πίνακες ἐκτὸς κειμένου ἀσπρόμαυροι 1-39. Πίνακες ἐκτὸς κειμένου ἐγχρωμοὶ I-VIII. Ὁδηγοὶ Μνημείων τῆς Μακεδονίας, ἀριθ. 5. Ἐποπτεία καθηγητοῦ Στυλιανοῦ Πελεκανίδη. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀριθμὸς ἐκδόσεως 135).

Ἄς ριζοῦμε πρῶτα μιὰ ματιὰ στὰ περιεχόμενα τοῦ νέου Ὁδηγοῦ, γιὰ νὰ δοῦμε κατόπιν τίς βελτιώσεις ποὺ ἐμφανίζει σὲ σύγκριση μὲ τὸν παλιὸ Ὁδηγὸ, ἀφοῦ εἶναι ἀναθεωρημένη ἐκδοση καὶ ὄχι ἀπλῆ ἀνατύπωση ἐκείνου:

Στὶς σελ. 9-14 περιγράφεται (μὲ τρία σχεδιαγράμματα) ἡ Τοπογραφία τῆς Ροτόντας, ἡ θέση τῆς δηλαδὴ μέσα στὸ Γαλεριανὸ συγκρότημα καὶ ἡ ὀργανικὴ τῆς σχέση μὲ τὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τοῦ συγκροτήματος (Καμάρα-Ἰπὸδρομο-Ἀνάκτορα καὶ Ὁκτάγωνο).

Στὶς σελ. 13-14 δίνεται ἡ Ἱστορία τοῦ μνημείου, πότε κτίστηκε δηλαδὴ, τί κτήριο εἶναι καὶ ποιὲς μετατροπὲς ἔπαθε στὴ μέχρι σήμερα Ἱστορία του.

Στὶς σελ. 19-20 γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὀνομασία τοῦ μνημείου, ἄλλοτε καὶ τώρα.

Στὶς σελ. 21-32 ἐξετάζεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου, ἦτοι: α) Τὸ ρωμαϊκὸ κτίσμα μὲ δύο σχεδιαγράμματα (σ. 23 καὶ σ. 24), β) Ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς μὲ δύο σχεδιαγράμματα (σ. 27 καὶ σ. 28), καὶ γ) Ἡ σημερινὴ μορφή τοῦ μνημείου πάλι μὲ δύο σχεδιαγράμματα (σ. 30 καὶ σ. 31).

Στὶς σελ. 33-49 ἐξετάζεται ὁ διάκοσμος τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, ἦτοι: α) Ἡ ὀρθομαρμάρωση (σ. 33-34), β) Τὰ ψηφιδωτὰ (σ. 34-47), καὶ γ) Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως.

Στὶς σελ. 50-54 μελετᾶται ὁ Ἀμβωνας μὲ δύο σχεδιαγράμματα (σ. 51 καὶ σ. 53).

Ἐπεταὶ Βιβλιογραφία (σ. 55-59), Εὐρετήριο τῶν ἑνδεκα σχεδιαγραμμάτων ἐντὸς κειμένου (σ. 60), Λεξιάντες τῶν τριάντα ἑννέα ἀσπρόμαυρων πινάκων ἐκτὸς κειμένου σὲ κατάλογο (σ. 61-62) καὶ στὸ τέλος παρατίθενται 39 ἀσπρόμαυροὶ πίνακες καὶ I-VIII ἐγχρωμοὶ.

Οἱ βελτιώσεις ποὺ παρουσιάζει ὁ Νέος Ὁδηγὸς εἶναι τῶν ἐξῆς εἰδῶν:

1) Προσθήκες νέων γνώμων καὶ ἐρμηνειῶν ἀπὸ νέα εὐρήματα καὶ ἀπὸ νέα

μετά τὸ 1974 τοῦ Παλαιοῦ Ὁδηγοῦ βιβλιογραφία, ὅπως π.χ. στή σελ. 14 ὁ κλωνισμὸς τῆς θεωρίας τοῦ E. Dygge περί λειτουργικοῦ ἄξονος ἀνάμεσα στὰ Ἐνάκτορα καὶ τὸ Τόξο (τοῦ Γαλερίου) ὕστερα ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικά εὐρήματα τῆς ὁδοῦ Δ. Γούναρη, στή σελ. 15 οἱ ἐπικρατέστερες σήμερα ἐκδοχές, ὅτι ἡ Ροτόντα κτίστηκε ὡς λατρευτικὸ εἰδωλολατρικὸ κτήριο καὶ λειτουργήσε ἀργότερα ὡς χριστιανικὸ Μαρτύριο στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, στή σελ. 17 πληροφορίες γιὰ τὴν πρώτη συντήρηση τῶν μωσαϊκῶν τοῦ τρούλου τὸ 1952-1953, γιὰ τὴν περιορισμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν μνημείων τὸ 1974, γιὰ τὶς ζημιές σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ σεισμὸ τοῦ 1978 καὶ γιὰ τὴν ἀποκατάστασή τους, στή σελ. 32 πληροφορίες γιὰ τὰ τουρκικὰ κατάλοιπα ποὺ ὑπάρχουν σήμερα στὸ μνημεῖο, στή σελ. 39 ἡ γνώμη τῆς Μαρίας Σωτηρίου γιὰ τὸ τί παριστάνουν τὰ ἀρχιτεκτονήματα στὰ ψηφιδωτὰ τοῦ τρούλου καὶ στή σελ. 44 ἡ γνώμη τῆς ἰδίας γιὰ τὸ σέ ποιούς ἀνήκουν τὰ 22 ἢ 24 ζεύγη ποδῶν ποὺ σώζονται στὸ κάτω τμήμα τῆς μεσαίας ζώνης τῶν ψηφιδωτῶν τοῦ τρούλου.

2) Νέες διατυπώσεις τμημάτων τοῦ Παλαιοῦ Ὁδηγοῦ, ὅπως π.χ. στή σελ. 26 (Π.Ο., σ. 22) γιὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ παρουσιάζει ὁ παλαιοχριστιανικὸς ναὸς στὸ εἰδωλολατρικὸ μνημεῖο, στή σελ. 31 (Π.Ο., σ. 25) γιὰ τὶς ζημιές ἀπὸ σεισμὸ τὸν 11ο αἰ. στή βάση τοῦ τρούλου καὶ τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου καὶ στή σελ. 48 (Π.Ο., σ. 41) γιὰ τὴν τέχνη τῆς τοιχογραφίας τῆς Ἀναλήψεως στὴν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ.

3) Γλωσσικὲς διορθώσεις ὀνομάτων καὶ ρημάτων ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα στὴ δημοτικὴ, ὅπως π.χ. στή σελ. 37 (Π.Ο., σ. 31) τόξα ἀντὶ θόλους, γαλάζιο ἀντὶ κυανοῦ, στή σελ. 42 (Π.Ο., σ. 35) γκριζόασπρα ἀντὶ ἄσπρου-φαιοῦ, κρίζες ἀντὶ φαίτες κ.ἄ.

4) Καλύτερα σχέδια γράμματα ἐντὸς κειμένου, ὅπως π.χ. τὸ Σχ. 5 στή σελ. 24 καλύτερο ἀπὸ τὸ Σχ. 4α στή σελ. 19 τοῦ Π.Ο., τὸ Σχ. 7 στή σελ. 28 διάφορο ἀπὸ τὸ Σχ. 5α στή σελ. 22 τοῦ Π.Ο. καὶ ἐν γένει ἔντεκα Σχεδιαγράμματα στὸ Ν.Ο. ἀντὶ ὀκτὼ στὸν Π.Ο.

5) Πλουσιότερη Βιβλιογραφία. Ὁ Π.Ο. ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1974 ἔχει Βιβλιογραφία μέχρι τὸ ἔτος 1967 δημοσιευμένη κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν καὶ ὄχι κατὰ ἀλφαβητικὴν σειρὰ τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων τῶν. Ὁ Ν.Ο. ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1985 ἔχει Βιβλιογραφία μέχρι τὸ ἔτος 1984 δημοσιευμένη κατὰ ἀλφαβητικὴν σειρὰ τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων τῆς. Πολὺ λοιπὸν πλουσιότερη.

Μιά τελευταία παρατήρηση: Εἶναι φυσικὸ ἓνας Ὁδηγὸς Μνημείου γιὰ τὸν πολὺ κόσμον νὰ ἀποφεύγει νὰ ἐμπλακεῖ σὲ προβλήματα τοῦ Μνημείου ποὺ εἶναι ἀδιευκρινίστα ἀκόμη, ὅπως π.χ. τὸ ζήτημα τοῦ Ἐγκαινίου, τοῦ σταυρόσχημου λάκκου δηλαδὴ μὲ ἱερά λείψανα, ποὺ βρέθηκε στὸ Ἱερό κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ δημιουργεῖ πρόβλημα ὑπάρξεως ἱερῶν λειψάνων σὲ ναὸ μὲ ὀνομασίες «Δύναμις Θεοῦ» ἢ «τῶν Ἀσωμάτων ἢ Ἀρχαγγέλων». (Βλ. σελ. 19 καὶ σελ. 29 τοῦ Ν.Ο.).

II

Ἄννας Τσιτουρίδου, Ἡ Παναγία τῶν Χαλκῶν. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Θεσσαλονίκη 1985. Σχέδια ἐντὸς κειμένου 1-8. Εἰκόνες ἀσπρόμαυρες ἐκτὸς κειμένου 1-33. (Ὁδηγοὶ ΙΜΧΑ, ἀριθμ. 7. Ἐπόπτης ἐκδόσεως καθηγ. Π. Α. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθμὸς Ι.Μ.Χ.Α. 161). Ἡ ἐκδοσις εἶναι ἀφιερωμένη στὰ 2.300 χρόνια τῆς Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται γιὰ ἀναθεωρημένη ἐκδοσις τοῦ ἰδίου Ὁδηγοῦ τοῦ 1975. (Ἄννας Τσιτουρίδου, Ἡ Παναγία Χαλκῶν. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, 161. Θεσσαλο-

νίκη 1975. Ὁδηγοὶ Μνημείων Μακεδονίας, ἀριθ. 7. Ἐπόπτης ἐκδόσεως Στυλιανὸς Πελεκανίδης).

Ἴδου τὰ περιεχόμενα τοῦ Νέου Ὁδηγοῦ: Ἱστορία καὶ ὄνομα σελ. 7-9. Χρονολογία σελ. 9-10. Ἀρχιτεκτονικὴ σελ. 11-21. Γλυπτικὸς διάκοσμος σελ. 21-22. Ἐφωλασμένες πλάκες μὲ κουφικὸ διάκοσμο σελ. 22-24. Ζωγραφικὴ σελ. 25-30. Γλυπτὰ κοσμήματα σελ. 31. Γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωγραφικῆς σελ. 32-34. Οἱ συνθέσεις: Κυρίως ναὸς σελ. 34-42. Ἱερὸ Βῆμα σελ. 42-49. Νάρθηκας σελ. 49-55. Μεμονωμένες μορφές σελ. 55-56. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 14ου αἰῶνα σελ. 56-57. Βιβλιογραφία σελ. 59-60. Κατάλογος σχεδίων καὶ εἰκόνων σελ. 61-62.

Ἄφου ἡ ἐκδόσις τοῦ Ὁδηγοῦ τοῦ 1985 δὲν εἶναι ἀνατύπωσις ἐκείνου τοῦ παλαιότερου τοῦ 1975 ἀλλὰ ἀναθεωρημένη ἐπανεκδόσις του, περιέχει βεβαίως βελτιώσεις πρὸς προέρχονται ἀπὸ νεώτερες μελέτες τοῦ μνημείου. Ὁ Παλαιὸς Ὁδηγὸς τοῦ 1975 περιέχει στὴ βιβλιογραφία του 17 ἐργασίες μέχρι τὸ 1974, ἐνῶ ὁ Νέος Ὁδηγὸς τοῦ 1985 περιέχει 20 ἐργασίες μέχρι τὸ 1983. Σ' αὐτὴ τὴν παρουσίασις στοὺς ἀναγνώστες τῶν «Μακεδονικῶν» τοῦ Νέου Ὁδηγοῦ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκῶν θὰ σημειώσουμε γι' αὐτοὺς τὶς σπουδαιότερες βελτιώσεις στὸ Νέο Ὁδηγὸ κατὰ εἶδη. Ἐτσι ὁ Ν.Ο. παρουσιάζει:

1) Νέες ἀναπτύξεις θεμάτων σχετικῶν μὲ τὸν προορισμὸ καὶ τὴν εἰκονογράφηση τοῦ Μνημείου: α) Στὸ Ν.Ο., σελ. 26-27, ἀναφέρονται πρῶτα οἱ κυριότερες ἐξηγήσεις πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς τοποθέτησιν τῆς Ἀνάληψιν στὸν τροῦλο τόσο τῆς Παναγίας Χαλκῶν ὅσο καὶ ἄλλων μνημείων (δηλ. μίμησις τάχα τῆς Ἰουστινιανείας ψηφιδωτῆς διακόσμησης τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη—θεολογικὸ μῆνυμα τῆς παράστασης—ἐπιβίωσις προεικονομαχικοῦ προγράμματος) καὶ κατόπιν ἀναπτύσσεται ἡ σημερινὴ ἄποψη, ὅτι παντοῦ πρόκειται σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις γιὰ ταφικὰ μνημεῖα, πράγμα πρὸς τὴν Παναγία Χαλκῶν ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα (ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ τάφου, ὑπάρχει καὶ ἡ παράστασις τῆς Δευτέρας Παρουσίας στὸ Νάρθηκα καὶ ἡ ἐπιγραφή στὸ τόξο τῆς καμάρας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος), ἐνῶ ὁ Π.Ο. δίδει ὡς μόνη ἐξήγησις (σ. 24-25) τὴ μίμησις τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἡ Ἀνάληψις βρισκόταν στὸν κεντρικὸ τροῦλο, γιὰτὶ κάτω ἀπὸ αὐτὸν βρισκόταν τοποθετημένη ἡ Ἁγία Τράπεζα. β) Στὸ Ν.Ο., σελ. 49, λέγεται γιὰ τὴ σύνθεσις τῆς Δευτέρας Παρουσίας: «Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰῶνα ἡ σύνθεσις τῆς Δευτέρας Παρουσίας ὄλο καὶ πιὸ συχνὰ ἀπεικονίζεται στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ κυρίως στὸ Νάρθηκα. Εἰδικότερα στὴν περίπτωσι τῆς Παναγίας Χαλκῶν ἡ ἔντονη παρουσία τῆς—ἄφοδ καταλαμβάνει ὄλους τοὺς τοίχους τοῦ Νάρθηκα—θὰ πρέπει νὰ σχετίζεται, ὅπως εἶπαμε καὶ ἄλλοι (βλ. σ. 27), μὲ τὸν ταφικὸν χαρακτήρα τοῦ Μνημείου, μὰ καὶ εἶναι ἡ σύνθεσις πρὸς περισσότερο ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη περιέχει τὸ μῆνυμα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Κυρίου καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων». Στὸν Π.Ο., σελ. 45, διαφορετικὰ λέγονται γιὰ τὸ ἴδιον θέμα: «Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰῶνα μόνιμος σχεδὸν χῶρος γιὰ τὴν παράστασι τῆς Δευτέρας Παρουσίας εἶναι ὁ Νάρθηκας, κι αὐτὸ γιὰτὶ ἡ σύνθεσις αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμεύσει ὡς ὑπόδειγμα τῆς ἀμοιβῆς γιὰ τὸν ἐνάρετο ἢ ἁμαρτωλὸ βίον καὶ ὡς προτροπὴ πρὸς μετάνοια γιὰ κείνους πρὸς ἔμπαιναν στὸ ναὸ. Ἐτσι καὶ στὴν Παναγία Χαλκῶν, σ' ὄλες τὶς ἀνω ἐπιφάνειες τοῦ νάρθηκα καὶ ἰδιαίτερα πάνω ἀπὸ τὸν κοσμητὴ ἄπλώνεται ἡ παράστασι τῆς Δευτέρας Παρουσίας».

2) Νέες διατυπώσεις τμημάτων τοῦ παλαιου κειμένου: α) Ν.Ο., σελ. 13: «Ὅπως εἶναι κανόνας στὶς σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένες ἐκκλησίες τοῦ σύνθετου τετρακινίου τύπου, ἡ ἀνατολικὴ καμάρα δὲν φθάνει...». Π.Ο., σελ. 13: «Μία ἀπὸ τὶς ἰδιομορφίες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μνημείου εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἡ βόρεια καὶ νότια καμάρα

τοῦ σταυροῦ συνεχίζονται ὡς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους καὶ ἡ δυτικὴ ὡς τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τοῦ Νάρθηκα, ἡ ἀνατολικὴ δὲν φθάνει...».

β) Ν.Ο., σελ. 26: «Ἡ τοποθέτηση τῆς Ἀνάληψης στὸν τροῦλλο ἀπαντᾷ καὶ σὲ ὀρισμένες ἄλλες μεταεικονομαχικὲς ἐντοιχίες διακοσμῆσεις (βλ. π.χ. στὴν Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης, σὲ ἀρκετὲς ἐκκλησίες τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, στὸν Ἅγιο Μάρκο Βενετίας, στοὺς Ἁγίους Ἀποτόλους τοῦ Ρεέ κ.ἄ.». Π.Ο., σελ. 23: «Στὴν ἴδια θέση βρίσκεται ἡ Ἀνάληψη καὶ στὴν Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης καὶ σὲ ἄλλες ἐκκλησίες ὡς τὸ 12ο αἰῶνα».

γ) Ν.Ο., σελ. 33: «Ἡ διαφορὰ αὐτὴ—ποῦ σύμφωνα μὲ μιὰ παλαιότερη ἄποψη ὀφείλετο στὴ συνύπαρξη δύο τεχνοτροπικῶν ρευμάτων, τοῦ “παλατινοῦ” καὶ τοῦ “μοναστικοῦ”—μᾶλλον ὅα πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ προσωπικότητα τῶν ζωγράφων ποὺ δούλεψαν στὴν Παναγία Χαλκῶν, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ καθένας ἐκφράστηκε μὲ τὸ δικό του τρόπο». Π.Ο., σελ. 30: «...ἀναπτύσσονται τὰ δύο τεχνοτροπικὰ ρεύματα, ἡ “παλατινὴ παράδοση” καὶ ἡ “μοναστικὴ παράδοση”».

δ) Ν.Ο., σελ. 45: «Ἡ θέση τους (ἅγιοι Ἀνάργυροι) στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ναοῦ πρέπει νὰ ὀφείλεται εἴτε στὸ γεγονός ὅτι ἡ λατρεία τους... εἴτε στὴς θεραπευτικὲς τοὺς ἰδιότητες ποὺ ἤθελε προφανῶς νὰ ἐπικαλεσθεῖ ὁ κτήτορας τῆς ἐκκλησίας καὶ γι’ αὐτὸ τοὺς τοποθέτησε σὲ μιὰ τόσο σημαντικὴ θέση». Π.Ο., σελ. 41: «Ἡ θέση τους στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ναοῦ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ λατρεία τους... παρ’ ὅλο ποῦ συχνὰ παριστάνονται καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν ναῶν».

ε) Ν.Ο., σελ. 46: «παριστάνονται ἄλλοι ἅγιοι ποὺ δὲν σώζονται τὰ ὀνόματά τους, ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία τους ὁμῶς συμπεραίνουμε ὅτι πρόκειται πάλι γιὰ ἁγίους Ἀναργύρους». Π.Ο., σελ. 41: «παριστάνονται, πιθανότατα ἄλλοι ἅγιοι Ἀναργύροι».

3) Μικροδιορθώσεις ἐσφαλμένων:

α) Ν.Ο., σελ. 7: «Τὸ 1932 μὲ τοὺς σεισμοὺς τῆς Χαλκιδικῆς...». Π.Ο., σελ. 7: «Τὸ 1933...».

β) Ν.Ο., σελ. 8: «Τὰ βιβλία τῶν Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου». Π.Ο., σελ. 8: «Τὰ Acta τοῦ Ἁγίου Δημητρίου».

γ) Ν.Ο., σελ. 9: «ΙΝΔΙΚΤΙΩΝΟΣ ΙΒ’ ΕΤ(ΟΥΣ), ΣΦΛΖ’». Π.Ο., σελ. 9: «...ΕΤ(ΟΥΣ) 6537» (δὲν μπαίνει σὲ ἐπιγραφή ἀραβικὸς ἀριθμὸς).

δ) Ν.Ο., σελ. 14: «Στὸ μέσον τοῦ βόρειου τοῖχου ἀνοίγεται ἕνας τάφος». Π.Ο., σελ. 14: «Στὸ μέσον τοῦ βόρειου τοῖχου ἀνοίγεται ὁ τάφος τοῦ κτήτορα». (Εἶναι πράγματι τοῦ κτήτορα;).

ε) Ν.Ο., σελ. 14: «στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν (περισσότερα γιὰ τὸν τάφο αὐτὸν βλ. σ. 26)». Π.Ο., σελ. 14: «στοὺς νάρθηκες τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως π.χ. σὲ ἐκκλησίες τῆς Ἁρτας».

στ) Ν.Ο., σελ. 21: «ἀνάγλυφο ἀπὸ σχηματοποιημένα φύλλα δάφνης». Π.Ο., σελ. 19: «ἀνάγλυφο σχοινοειδὲς κόμμαμα».

ζ) Ν.Ο., σελ. 25: «στὴν κεντρικὴ ἀψίδα—ἀπὸ τοὺς τοίχους ἢ τὴν καμάρια τοῦ Ἱ. Βήματος στὸν τροῦλλο». Π.Ο., σελ. 23: «στὴν κόγχη—ἀπὸ τὸ Ἱερό στὸν τροῦλλο».

η) Ν.Ο., σελ. 28: «γυναῖκες ἀπὸ τὴν Σταύρωση». Π.Ο., σελ. 24: «οἱ μυροφόρες ἀπὸ τὴν Σταύρωση».

θ) Ν.Ο., σελ. 29: «Μένει ἡ παράσταση τῆς εἰς Ἁδου Καθόδου». Π.Ο., σελ. 26: «Μένει ἡ Ἀνάσταση».

ι) Ν.Ο., σελ. 30: «μεμονωμένοι ἅγιοι εἰκονίζονται». Π.Ο., σελ. 26: «Ἁγιοὶ ἐπίσης στρατιωτικοὶ κυρίως, εἰκονίζονται».

ια) Ν.Ο., σελ. 46: «στὸ νότιο τοῖχο ἡ Μετάδοση... στὸ βόρειο ἢ Μετάληψη». Π.Ο.,

σελ. 42: «στό νότιο τοίχο τὸ “Λάβετε-Φάγετε” ...στο βόρειο τὸ “Πίετε ἐξ αὐτοῦ”».

ιβ) Ν.Ο., σελ. 49: «Στὸν ἀνατολικὸ τοίχο τοῦ νάρθηκα, πάνω ἀπὸ τὴ βασιλικοὶ Πύλη». Π.Ο., σελ. 45: «Στὸν ἀνατολικὸ τοίχο, ἀνάμεσα στὰ δύο τόξα».

4) Μικροπροσθηκὲς καὶ παραλείψεις:

α) Ν.Ο., σελ. 9: «διαπρεποῦς νομικοῦ—'Ο Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος». Π.Ο., σελ. 8: «νομικοῦ—'Ο Ἄ. Ξυγγόπουλος».

β) Ν.Ο., σελ. 10: «τῆς Λογοβαρδίας (Ν. Ἰταλία)». Π.Ο., σελ. 10: «τῆς Λογοβαρδίας».

γ) Ν.Ο., σελ. 11: «σταυροειδεῖς ἐγγεγραμμένους τετρακίονιους ναοῦς». Π.Ο., σελ. 11: «σταυροειδεῖς τετρακίονιους μὲ τροῦλλο ναοῦς».

δ) Ν.Ο., σελ. 13: «χρησίμευε πιθανῶς ὡς σκευοφυλάκιο». Π.Ο., σελ. 11: «χρησίμευε ὡς σκευοφυλάκιο».

ε) Ν.Ο., σελ. 29: (Μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς παραγράφου «κάτω ἀπὸ τὴ Σταύρωση» καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπομένης παραγράφου «στὰ τύμπανα τῆς βόρειας καὶ νότιας κεραίας» παραλείπεται στὸ Ν.Ο. ὀλόκληρη ἐξοβελιστέα παράγραφος, ποὺ ἔχει ὡς ἐξῆς στὸν Π.Ο., σελ. 26: «Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Δωδεκάορτο, πάνω ἀπὸ τὸν κοσμήτη, ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες σκηνές, πιθανῶς τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου, γιατί μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο σώζεται κάτω ἀπὸ τὴ Μεταμόρφωση».

στ) Ν.Ο., σελ. 46: «τὴ γνωστὴ δηλαδὴ συζυγία Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, καθὼς καὶ τὸν ἅγιο Παντελεήμονα... τρεῖς ὄρθιες μορφές ἁγίων». Π.Ο., σελ. 41/42: «ἴσως ἡ γνωστὴ συζυγία Κοσμᾶ καὶ Δαμιανὸς μὲ τὸν ἅγιο Παντελεήμονα, μορφές ποὺ τίς συναντοῦμε πολὺ συχνὰ στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν... τρεῖς ὄρθιες μορφές ἁγίων ἐρημιτῶν».

Ἐπὶ πλεόν ἡ εἰκονογράφηση στοὺς δύο Ὁδηγοὺς εἶναι διαφορετικὴ. Ὁ Π.Ο. περιέχει 8 Σχέδια ἐντὸς κειμένου (χωρὶς νὰ ὑπάρχει κατάλογος αὐτῶν εἰς τὸ τέλος), 32 ἀσπρόμαυρες εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου (κατάλογος αὐτῶν στίς σελ. 55-60) καὶ 8 ἐγχρωμες εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου (κατάλογος αὐτῶν στή σ. 56).

Ὁ Ν.Ο. περιέχει 8 Σχέδια ἐντὸς κειμένου (κατάλογος αὐτῶν στή σ. 61) καὶ 33 ἀσπρόμαυρες εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου (κατάλογος αὐτῶν στίς σελ. 61-62) καὶ καμιά ἐγχρωμη. Οἱ περισσότερες ἐγχρωμες εἰκόνες τοῦ Π.Ο. ἐπαναλαμβάνονται ἀσπρόμαυρες στὸ Ν.Ο., ὄχι ὁμοῦς ὅλες. Καὶ ἐν γένει οἱ ἀσπρόμαυρες εἰκόνες τοῦ Ν.Ο. δὲν ἀνταποκρίνονται πάντα σὲ ἐκείνες τοῦ Π.Ο. Ἔχουν λοιπὸν οἱ δύο Ὁδηγοὶ διαφορὲς καὶ στὴν εἰκονογράφησή τους.

Ἐτσι φάνηκε ὅτι ὁ Ν.Ο. εἶναι πολὺ καλύτερος ἀπὸ τὸν Π.Ο. καὶ δίνει μιὰ σαφὴ εἰκόνα τοῦ κομποῦ αὐτοῦ μνημείου στὴ μέση τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ὅλοι τὸ βλέπουν, ἀλλὰ λίγοι ξέρουν τὴν ἱστορία του καὶ τὴν τέχνη του.

III

Χ. Μπακιρτζή, 'Η βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη 1986. Σχέδια ἐντὸς κειμένου 1-7. Εἰκόνες ἀσπρόμαυρες ἐκτὸς κειμένου 1-44. (Ὁδηγοὶ Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθμ. 6. Ἐπόπτης ἐκδόσεως καθηγ. Π. Α. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθ. Ι.Μ.Χ.Α. 134). Ὁ Ὁδηγὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὰ 2.300 χρόνια τῆς Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται γιὰ ἀναθεωρημένη ἐκδοσὴ τοῦ ἴδιου Ὁδηγοῦ τοῦ ἔτους 1972. (Χ. Ν. Μπακιρτζή, 'Η βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Θεσσαλονίκη 1972. Σχέδια ἐντὸς κειμένου 1-4. Πίνακες ἀσπρόμαυροι ἐκτὸς κειμένου 1-32. Ἐγχρωμες εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου Ι-VIII. Ὁδηγοὶ Μνημείων Μακεδονίας, ἀριθ. 4. Ἐπόπτης ἐκδόσεως Στυλ-

νός Πελεκανίδης. 'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. 'Ιδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἀριθ. ἐκδόσεως 134).

Τὴν παλιότερη αὐτὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1972 ἔχουμε παρουσιάσει στὰ «Μακεδονικά», τόμ. ΙΣΤ' (1976) 378-382, καὶ ἔχουμε κάμει σ' αὐτὴν τριῶν εἰδῶν παρατηρήσεις. Ι. Διορθώσεις ὀρισμένων σημείων τοῦ κειμένου. ΙΙ. 'Ιστορικὲς παρατηρήσεις. ΙΙΙ. Συμπληρώσεις βιβλιογραφίας.

Ἄς δοῦμε τώρα τὴ νέα ἐκδοσὴ τοῦ 'Οδηγοῦ, ποὺ εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ καλύτερη τῆς παλαιᾶς, καὶ μερικὲς ἀπὸ τὶς σημαντικότερες βελτιώσεις ποὺ ἔχει αὐτὴ ὑποστεί.

Πρῶτα τὰ περιεχόμενα τοῦ Νέου 'Οδηγοῦ: Στὴν Εἰσαγωγὴ (σελ. 7-21) περιγράφονται ἡ τοπογραφία τοῦ ναοῦ καὶ τὸ μαρτύριο τοῦ 'Αγίου, ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τῆς βασιλικῆς ἀπὸ τότε ποὺ ἰδρύθηκε μέχρι τὴν πρόσφατη ἀναστήλωσή της μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917. Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς (σελ. 22-34), τῆς μαρμάρινης διακόσμησής του (σελ. 35-46), τῶν ψηφιδωτῶν του (σελ. 47-63), τῶν τοιχογραφιῶν του (σελ. 64-69) καὶ ἔπεται ἡ περιγραφή τῆς Κρύπτης (σελ. 70-77) καὶ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ 'Αγίου Εὐθυμίου (σελ. 78-84) μετὰ ἀνάληξή του στὸ τέλος τῆ Βιβλιογραφία καὶ τὶς Εἰκόνες.

Τώρα οἱ βελτιώσεις στὸ Ν.Ο., ποὺ οἱ σημαντικότερες εἶναι τῶν ἑξῆς εἰδῶν:

α) Παραλείψεις τῆς πληροφορίας τοῦ Π.Ο., ποὺ εἶναι: 1) ἔκτο δὲ θέμα τοῦ σ, ὅπως π.χ. ὅτι ἡ 'Εγνατία ὁδὸς δὲν περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (Π.Ο., σ. 12), 2) ἀμφισβητοῦμενες, ὅπως π.χ. ὅτι τὸ μαρτύριον τοῦ 'Αγίου Δημητρίου ἔγινε στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα «κατὰ τὴ διάρκειαν τοῦ μεγάλου διωγμοῦ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ» (Π.Ο., σ. 12), (ἔγιναν τρεῖς διωγμοὶ ἐπὶ Διοκλητιανῶν), ὅτι (ὁ Λεόντιος) ἔκτισε μεγάλη βασιλική «στὴ θέσῃ μιᾶς ἄλλης μικρότερης καὶ ἀρχαιότερης ἐκκλησίας» (Π.Ο., σ. 14), ὅτι «Τὸ ἀσημένιο Κιβώριον καταστράφηκε γιὰ τελευταία φορὰ τὸ 904, ὅταν οἱ Σαρακηνοὶ μῆκαν καὶ λεηλάτησαν τὴν πόλιν» (Π.Ο., σ. 16). 3) Ἐσφαλμένως, ὅπως π.χ. «Τὸ 629-634 κήκε ἀπὸ πυρκαϊᾶ ἡ βασιλικὴ τοῦ Λεοντίου. Μετὰ τὴν ἐπιστάσιά του ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης 'Ιωάννου... κτίστηκε ἄλλη βασιλική» (Π.Ο., σ. 14). 4) Προβληματικὲς, ὅπως π.χ. ὅτι «Μιὰ σειρά θαυμάτων... ἀναφέρονται... στοὺς ποταμοὺς τῶν ἱαματοφόρων μύρων, ποὺ ἀνέβλυζαν ἀπὸ τὴν θαυματουργὴν καὶ μυρορροήν σορὸν του καὶ χύνονταν στὶς δεξαμενὲς τῆς Κρύπτης» (Π.Ο., σ. 17).

Αὐτὲς καὶ μερικὲς ἄλλες ἀτυχεῖς πληροφορίες τοῦ Π.Ο. δὲν ὑπάρχουν στὸ Ν.Ο., ὅπως π.χ. ἡ χρονολογία 629-634 τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τοῦ 5ου αἰῶνα (Π.Ο., σ. 14, 49, 68), τὸ Κιβώριον δὲν λέγεται πιά Τάφος (Π.Ο., σ. 16), δὲν γίνονται λόγοι γιὰ τὸ δῆθεν Βαπτιστήριον τῆς βασιλικῆς (Π.Ο., σ. 30) οὔτε γιὰ τὸ πότε σταμάτησαν νὰ λειτουργοῦν οἱ Θέρμες (Π.Ο., σ. 31), ὁ τάφος τοῦ Σπαντοῦνη σκαλίστηκε στὴ Βενετία καὶ ὄχι στὴ Φλωρεντία (Π.Ο., σ. 43), δὲν λέγεται ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ 'Αγ. Δημητρίου καὶ τοῦ 'Αγγέλου ἀνήκει στὴ διακόσμηση τῆς βασιλικῆς τοῦ Λεοντίου (Π.Ο., σ. 48), οἱ Ἄνακαινιστὰι τοῦ ναοῦ στὸ ψηφιδωτὸ τους δὲν λέγονται πλέον Κτήτορες (Π.Ο., σ. 51) καὶ δὲν λέγεται ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ τους ἀναφέρεται στὴν τρίτη πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σλάβους στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰῶνα (Π.Ο., σ. 53), τὸ «στάδιο» (Π.Ο., σ. 66) λέγεται στὸ Ν.Ο. «θέατρο» καὶ ὁ «οἰκίσκος» (Π.Ο., σ. 68) «παρεκκλησί» κ.ά.

β) Προστέθησαν καὶ καινούργιες πληροφορίες, ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὸν Π.Ο. Θὰ παραθέσουμε τὶς σπουδαιότερες, ὅπως ἔχουν: Ἐτσι σ. 12: 1) «Εἶναι πιθανὸ ὁ «οἰκίσκος» αὐτὸς νὰ μὴν ἦταν παρὰ χῶρος τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτρῶνα διαμορφωμένος σὲ χριστιανικὴ ἐκκλησία». 2) «Μολονότι στὸν ἑλληνικὸν κατάλογο τῶν ἐπαρ-

χων του Ίλνυρικού αναφέρεται Λέοντιος στά έτη 412-413, ή ίδρυση της βασιλικής τοποθετείται στά μέσα του 5ου αιώνα». 3) «Γύρω στό έτος 620, λίγο άργότερα από τό σεισμό, που κατάστρεψε πολλά κτήρια της Θεσσαλονίκης, κάηκε από πυρκαϊά ή βασιλική του 5ου αιώνα».

Έτσι σ. 14: 1) «Μέ τήν έπιστασία του έπισκόπου Θεσσαλονίκης, του έπάρχου Λέοντος καί τή συμβολή των πολιτών καί των ξένων άμέσως ή καμένη βασιλική άνακαινίστηκε». 2) «Τό Κ ι β β ρ ι ο ν. Μέ τό κτίσιμο της πρώτης βασιλικής ό τάφος του άγίου μεταφέρθηκε από τόν μικρό "οίκισκο" μέσα στην εκκλησία. Άν περιείχε τό λείψανο του άγίου, δέν είναι γνωστό. Τό πιθανότερο είναι πώς ήταν ένα κενοτάφιο... που περιείχε τή λάρνακα καί τήν εικόνα του άγίου».

Έτσι σ. 17: «Σημαντικό ρόλο στή διάδοση της λατρείας του άγίου Δημητρίου στά ύστεροβυζαντινά χρόνια έπαιξαν τά μολύβδινα φιαλίδια, τά "κουτρούβια", όπως τά έλεγαν, που έφεραν τήν παράσταση του άγίου, περιείχαν μύρο από τό Κιβώριό του, δίνονταν στους πολυπληθείς προσκυνητές ως φυλακτά καί μεταφέρονταν από αυτούς σ' όλόκληρο τό χριστιανικό κόσμο (Σχ. 4)».

Έτσι σ. 20: «Τό 1980 μεταφέρθηκαν στή βασιλική τά λείψανα του άγίου Δημητρίου που φυλάγονταν στό άββαείο της κομόπολης S. Lorenzo in campo στην Ίταλία».

Έτσι σ. 46: «Ό τάφος του Λουκά Σπαντούνη, έξοχης Βενετσιάνικης Άναγεννησιακής τέχνης, σκαλισμένος στή Βενετία από τό έργαστήριο του Pietro Lombardo σέ πέτρα ίταλική, μεταφέρθηκε σέ κομμάτια καί στήθηκε στή ΒΑ γωνία του μεσαίου κλίτους, στό πρώτο δυτικό μετακίονιο της βόρειας κιονοστοιχίας. Είναι ό τάφος του Λουκά Σπαντούνη, πλούσιου προύχοντα της Θεσσαλονίκης, έμπόρου, γόνου γνωστής βυζαντινής οικογένειας, που τάφηκε μέσα στήν εκκλησία του πολιούχου τό 1481».

Υπάρχουν καί άλλα καινούργια πράγματα στό Ν.Ο. Έτσι π.χ. σ. 54: «ό άγιος Δημήτριος μέ τους άνακαινιστές...». Σ. 56: «Και ό μόν Ιεράρχης μπορεί νά ταυτισθεί μέ τόν άρχιεπίσκοπο, που διαδέχτηκε τόν Ίωάννη στό θρόνο της Θεσσαλονίκης, ό δέ πολιτικός άρχοντας μέ τόν Έπαρχο Λέοντα». Σ. 65: «Η Ιστορική τοιχογραφία...». Σ. 67: «Σύμφωνα μέ άλλη έρμηνεία, στην τοιχογραφία παριστάνεται ή άνακατάληψη του Σιρμιού τό έτος 1019 καί ή θριαμβευτική είσοδος του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' σέ αυτόν». Σ. 73: «Τό παρεκκλήσι... Σύμφωνα μέ μία άποψη είναι ό μικρός "οίκισκος", που άναφέρουν οί πηγές, "ός τό Ιερόν είχε του μάρτυρος σώμα"». Σ. 81: «(Τό παρεκκλήσι του Άγίου Εύθυμίου). Χορηγοί της τοιχογράφησης είναι ό πρωτοστράτορ Μιχαήλ Δούκας Γλαβάς Ταρχανειώτης, κτήτωρ της μονής Παμμακαρίστου στην Κωνσταντινούπολη (1292) καί ή συμβία του Μαρία». Αυτά όλα δέν υπάρχουν στόν Π.Ο. του ίδιου συγγραφέα.

γ) Προστέθηκε νέα βιβλιογραφία. Καί μερικά παλαιότερα έργα άντικαταστάθηκαν μέ νεότερα του ίδιου συγγραφέα. Δέν χρειάζεται νά αναφέρουμε έδώ όλα τά έργα συγγραφέων που έχουν προστεθεί στή νέα βιβλιογραφία, ενώ δέν ύπήρχαν στην παλιά. Δέν ξέρουμε όμως γιατί, ενώ ό σ. μιλάει στην Είσαγωγή (σ. 7) για τίς Incantadas, δέν αναφέρει στή Βιβλιογραφία τό μοναδικό, όσο ξέρουμε, γι' αυτές έργο του L. Guerini, *Las incantadas di Salonicco*, «Archeol. classica» 13 (1901) 40 κ.έ., παρά τή σχετική υπόδειξή μας («Μακεδονικά», 1976, σ. 381), καί γιατί, ενώ στίς σελ. 67/8 έρμηνεύει τήν τοιχογραφία «ό άγιος Ίώσασφ μέ ένα Ιεράρχη», δέν αναφέρει στή Βιβλιογραφία τήν εργασία του Α. Συγγόπουλου, «Άγιος Γρηγόριος ό Παλαμᾶς, στό περιοδικό «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 26 (1942) 194-210. Επίσης, ενώ στή σ. 81 δίνει όλα τά γνωσθέντα στοιχεία για τόν Μιχαήλ Δούκα της έπιγραφής του παρεκκλησίου του Άγίου Εύθυμίου, δέν αναφέρει στή Βιβλιογραφία τήν εργασία του Γ. Ι. Εοχομυδη, Μιχαήλ

Δούκας Γλαβᾶς Ταρχανειώτης, Θεσσαλονίκη 1956, «Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Ἄριστ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης», τόμ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1956, σ. 183-206, ἀπὸ ὅπου ὁ σ. πῆρε τίς σχετικές πληροφορίες.

δ) Προστέθηκαν νέα Σχέδια καὶ Εἰκόνες. Τέσσερα σχέδια στὸν Π.Ο.—ἑπτὰ σχέδια στὸ Ν.Ο. Ὁκτὼ ἐγχρωμες εἰκόνες καὶ τριάντα δύο ἀσπρόμαυροι πίνακες στὸν Π.Ο.—τὸ ὅλον σαράντα τέσσαρες εἰκόνες, ὅλες ἀσπρόμαυρες, στὸ Ν.Ο. Ἐτσι ὁ Ν.Ο. στερήθηκε τίς ἐγχρωμες εἰκόνες, ἔγινε λοιπὸν λιγότερο πολυτελής, ἀλλὰ εἶναι πιὸ πλούσιος σὲ περιεχόμενο.

Ἐτσι μπορούμε νὰ ἐπαναλάβουμε, περισσότερο δικαιολογημένα τώρα, τὰ ἐπιτυχημένα τελευταῖα λόγια τοῦ σ. (σ. 84): «Βγαίνοντα· ὁ ἐπισκέπτης ἀπὸ τῆ βασιλικῆ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀντιλαμβάνεται πῶς δὲν ἐπισκέφθηκε τὸ ἔργο ἐνὸς μόνου ἀνθρώπου, ἀλλὰ μᾶς πόλης ὁλόκληρης, τῆς Θεσσαλονίκης, οὔτε μᾶς σύντομης περιόδου, ἀλλὰ μᾶς ἐποχῆς μακρᾶς, τῆς Βυζαντινῆς».

IV

Νίκου Νικονάνου, Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Θεσσαλονίκης. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη 1986. Σχέδια ἐντὸς κειμένου 1-4. Εἰκόνες ἀσπρόμαυρες ἐκτὸς κειμένου 1-32. Εἰκόνες ἐγχρωμες ἐκτὸς κειμένου I-VIII. (Ὁδηγοὶ IMXA, ἀριθμ. 4. Ἐπόπτης ἐκδόσεως καθηγ. Π. Λ. Βοκοτόπουλος. Γενικὸς ἀριθμὸς I.M.X.A. 133). Ὁ Ὁδηγὸς εἶναι ἀφιερωμένος στὰ 2.300 χρόνια τῆς Θεσσαλονίκης.

Πρόκειται γιὰ ἀναθεωρημένη ἐκδοσὴ τοῦ ἴδιου Ὁδηγοῦ τοῦ ἔτους 1972. (Νίκου Νικονάνου, Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι τῆς Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1972. Ὁδηγοὶ Μνημείων Μακεδονίας, ἀριθ. 4. Ἐπόπτης ἐκδόσεως Στυλιανὸς Πελεκανίδης. Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀριθμὸς ἐκδόσεως 133).

Τὴν παλιότερη αὐτὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1972 ἔχουμε παρουσιάσει στὰ «Μακεδονικά», τόμ. ΙΣΤ' (1976) 377-378, μὲ μιά μόνον παρατήρησιν ὡς πρὸς τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ νὰ βρεῖ ὁ ἀναγνώστης τὴ θέση τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν τοιχογραφιῶν στὸ σχέδιον κατ'ὄψεως τοῦ ναοῦ.

Ἡ διαίρεσις τῆς ὕλης στὸ Νέο Ὁδηγὸ εἶναι ἡ ἴδια, ὅπως καὶ στὸν Παλαιὸ Ὁδηγὸ, ἤτοι 1) Εἰσαγωγικά (σελ. 7-12), γιὰ τὸ χρόνο ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ στὸ «χρυσὸ αἰῶνα τῆς Θεσσαλονίκης», γιὰ τὴ θέση του στὴν πόλη, γιὰ τὸ μοναστήρι, τοῦ ὁποῦ ἀποτελοῦσε τὸ Καθολικὸ ἀφιερωμένο στὴ Θεοτόκῳ, γιὰ τοὺς ἱερούς τοῦ μοναστηρίου καὶ τίς σχετικές μὲ αὐτοὺς ἐπιγραφές τοῦ ναοῦ καὶ γιὰ τὴν τύχην τοῦ μνημείου στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. 2) Ἀρχιτεκτονικὴ (σελ. 13-31), γιὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ τύπον τοῦ ναοῦ, γιὰ τὴ διάρθρωσιν τοῦ Ἐσωτερικοῦ του καὶ γιὰ τὴ μορφή τοῦ Ἐξωτερικοῦ του. 3) Τὰ ψηφιδωτὰ (σελ. 33-55), γιὰ τὴ θέση τους στὸ ναὸ, γιὰ τίς εἰκονιζόμενες μορφές καὶ παραστάσεις καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς τέχνης τους. 4) Τοιχογραφίες (σελ. 57-71), γιὰ τὴν κατάστασίν τους σήμερον, γιὰ τίς δυνάμενες νὰ ἀναγνωριστοῦν μορφές καὶ παραστάσεις καὶ γιὰ τὸν συζητούμενον χρόνον τῆς κατασκευῆς τους.

Ἀκολουθοῦν: Βιβλιογραφία (σελ. 73-75). Κατάλογος Σχεδίων καὶ Εἰκόνων (σελ. 77-78), τριάντα δύο ἀσπρόμαυρες εἰκόνες καὶ ὀκτὼ ἐγχρωμες ἐκτὸς κειμένου.

Ἡ ἐκδοσὴ ὁμοῦ τοῦ Ν.Ο. τοῦ 1986 δὲν εἶναι βέβαια ἀπλὴ ἀνάτυπωση, ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἀναθεώρησις τοῦ Π.Ο. τοῦ 1972 καὶ γι' αὐτὸ περιέχει πολλὰ καινούργια στοιχεῖα, ποῦ προέρχονται ἀπὸ νέες μελέτες καὶ νέα βιβλιογραφία γιὰ τὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὰ συναφῆ μὲ αὐτὸν προβλήματα. Ἐτσι ἡ βιβλιογραφία τοῦ Π.Ο. τοῦ

1972 έφθανε μέχρι το 1955 με 8 έργασίες, ενώ ή βιβλιογραφία του Ν.Ο. το 1986 φθά-
νει μέχρι το 1984 με 22 έργασίες.

"Ας δοϋμε τὰ σπουδαιότερα από τὰ νέα αυτά στοιχεία:

α) Π ρ ο σ θ ή κ ε ς. 1) Στή σ. 10 του Ν.Ο. προστέθηκε ή περιγραφή του Πυλώνα του μοναστηριού, περιγραφή που δεν υπάρχει στη σ. 14 του Π.Ο. 2) Στή σ. 11 του Ν.Ο. προστέθηκε ή γνώμη του 'Α. Ευγγόπουλου για τους λόγους και τον τρόπο της εικονο-
γράφησης του ναού από τον ήγούμενο Παύλο, τὸ μαθητή του Νίφωνα, πράγματα που
άπλως θίγονται στη σ. 14 του Π.Ο. 3) Στή σ. 12 του Ν.Ο. προστέθηκε ή χρονολογία
(1520-1530) της μετατροπής του ναού σε τζαμί και ὁ λόγος που ὀνομάστηκε Τζαμί του
Κρόνου Νερου, πράγματα που δεν υπάρχουν στη σ. 15 του Π.Ο. 4) Στή σ. 13 του Ν.Ο.,
ἐκτός από τή διαφορετική περιγραφή της αρχιτεκτονικής μορφής του μνημείου, ὅπως
αὐτή υπάρχει στη σ. 16 του Π.Ο., παρατίθενται σέ ὑποσημείωση οί διαφορετικές γνώ-
μες ἐρευνητῶν για τή σύγχρονο ή μη με τὸ ναὸ κατασκευή του Περιστώου. 5) Στις σελ.
24-25 του Ν.Ο. υπάρχουν νέες πληροφορίες, που δεν υπάρχουν στη σ. 25 του Π.Ο., για
τήν ὑπαρξη κάποτε ψηλοῦ καμπαναριου πλάι στην εἴσοδο του μνημείου. 6) Στή σ. 33
του Ν.Ο. προστίθεται τὸ ἱστορικὸ τῆς διακόσμησης του ναού κατά τὸ μελετητῆ των
ψηφιδωτῶν του Α. Ευγγόπουλο, που διαφέρει σέ πολλά, ἀκόμα και στίς χρονολογίες,
ἀπό τήν περιγραφή στη σ. 31 του Π.Ο. 7) Στή σ. 35 του Ν.Ο. μπήκε τὸ Σχ. 4, που δεν
υπάρχει στήν ἀντίστοιχη θέση τῆς σ. 33 του Π.Ο., ή κάτοψη δηλαδή του ναού με ἀριθ-
μοὺς για τίς θέσεις τῶν ψηφιδωτῶν, που ἀρβηκε ἀπὸ τὸ ἔργο του Α. Ευγγόπουλου, 'Η
ψηφιδωτῆ διακόσμησης τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1953,
σ. 7, ὅστερα ἀπὸ δική μας φιλική ὑπόδειξη στὰ «Μακεδονικά» ΙΣΤ' (1976) 378. 8) Στις
σελ. 51-52 του Ν.Ο. μπήκε ὀλόκληρη παράγραφος, που δεν υπάρχει στη σ. 47 του Π.Ο.
καὶ πὸν περιεχί τήν ἀξιολόγηση του Μ. Χατζηδάκη του μέτρου τῆς ἐπιτυχίας τῆς
βυζαντινῆς ζωγραφικῆς στίς πρώτες δεκαετίες του 14ου αἰῶνα συγκρίνοντας περίφημα
μνημεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως με τοὺς 'Αγίους 'Αποστόλους. 9) Τέλος, στὸ Ν.Ο.
προστέθηκαν δυὸ μιση σελίδες (σελ. 69-71) με νέο κείμενο, με χαρακτηρισμὸ δηλ. τῶν
τοιχογραφιῶν, με τὸ ἱστορικὸ τῆς τοιχογράφησης του ναοῦ καὶ Α. Ευγγόπουλο καὶ
με τίς νέες ἀπόψεις νεωτέρων ἐρευνητῶν για τή χρονολογία τῆς κατασκευῆς τῶν τοι-
χογραφιῶν (Σ. Κίσινας: μεταξύ 1328-1334, Χρ. Τσιούμη: μεταξύ 1310-1314).

β) Ν έ ε ς δ ι α τ υ π ῶ σ ε ι ς τ μ η μ ἄ τ ω ν τ ο ῦ κ ε ι μ ἔ ν ο υ: 1) Στή σ. 16 του
Ν.Ο. υπάρχει διαφορετικὴ διατύπωση τῆς περιγραφῆς τῆς διακόσμησης τῶν ἐξωτερικῶν
τοιχῶν του ναοῦ ἀπὸ ἐκείνη τῆς σ. 18 του Π.Ο., ἀπὸ ὅπου μάλιστα ἀφαιρέθηκε καὶ
ὀλόκληρη φράση σχετικὴ με τήν 'Αγία Αἰκατερίνη. 2) Στις σελ. 23-24 του Ν.Ο. ὑπάρ-
χει σχεδὸν ἐντελὸς διαφορετικὴ στὰ στοιχεία τῆς διατύπωσης τῆς περιγραφῆς του 'Εσω-
τέρου καὶ τοῦ Περιστώου ἀπὸ ἐκείνη που ὑπάρχει στίς σελ. 23-24 του Π.Ο., ὅπου
ή Δ πλευρὰ του Περιστώου ὀνομάζεται «'Εξωνάρθηκας». 3) Στή σ. 31 του Ν.Ο. γίνεται
ἀναδιάρθρωση παραγράφων τῆς σ. 30 του Π.Ο. 4) Στή σ. 53 του Ν.Ο. προκειμένου για
τίς σχέσεις τῶν ψηφιδωτῶν τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων με τήν Κωνσταντινουπόλη καὶ
τὰ μνημεία τῆς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἔχουμε νέα διατύπωση του ἀντίστοιχου κειμένου
τῆς σ. 48 του Π.Ο. 5) Στή σ. 57 του Ν.Ο. μιά νέα λιτή διατύπωση, που δεν ἐπαναλαμβάνει
ὄσα περι αὐτοῦ εἰπῶθηκαν ἤδη προηγουμένως στη σ. 33, ἀντικατάστησε ὄλη τήν
πρώτη παράγραφο τῆς σ. 51 του Π.Ο. με τίς παλιότερες πληροφορίες για τὸ χρόνο καὶ
τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς τῶν τοιχογραφιῶν του ναοῦ.

γ) Χ ρ η σ ι μ ο π ο ἱ ἡ σ ἰ ὄ ρ θ ὅ τ ε ρ ῶ ν ὄ ρ ω ν: 1) 'Ο Π.Ο. στη σ. 20 καὶ ἄλ-
λαχοῦ μιλά για «κεραίες» του σταυροῦ, ἐνῶ ὁ Ν.Ο. στη σ. 20 καὶ ἄλλαχοῦ μιλά για
«σκέλη» του σταυροῦ. 2) 'Ο Π.Ο. στη σ. 20 μιλά για «ἐξωνάρθηκας», ἐνῶ ὁ Ν.Ο. στη

σ. 20 μιλά γιὰ «ἔσωνάρθηκα» (καὶ «Περίστω» σὲ σχῆμα Π ποὺ περιβάλλει ἀπὸ τρεῖς πλευρὲς τὸ 'Ιερὸ Βῆμα, τὸν κυρίως ναὸ καὶ τὸν ἔσωνάρθηκα). 3) Ὁ Π.Ο. στὴ σ. 22 λέγει: «οἱ καμαρωτὲς κεραῖες τοῦ σταυροῦ», ἐνῶ ὁ Ν.Ο. στὴ σ. 21 λέγει: «τὰ ἡμικυλινδρικά σκέλη τοῦ σταυροῦ». 4) Ὁ Π.Ο. στίς σελ. 33, 42 κ.ἄ. μιλά γιὰ «Καχριε Τζαμί», ἐνῶ ὁ Ν.Ο. στίς σελ. 36, 46 κ.ἄ. μιλά ὀρθότερα γιὰ «Μονὴ τῆς Χώρας». 5) 'Ἰσοῦ καὶ ἄλλα παραδείγματα: Π.Ο., σ. 56: Στὸν 'Ἐσωνάρθηκα—Ν.Ο., σ. 62: Στὴ δυτικὴ στοά. Π.Ο., σ. 58: Στὸ δυτικὸ σκέλος τῆς στοᾶς—Ν.Ο., σ. 65: Στὸν 'Ἐσωνάρθηκα. Π.Ο., σ. 60: Στίς δύο ἄλλες πλευρὲς τῆς στοᾶς—Ν.Ο., σ. 67: Στὴ νότια στοά καὶ στὸν ἔσωνάρθηκα. Π.Ο., σ. 62: Προπάτορες—Ν.Ο., σ. 69: Προφήτες.

δ) Εἰκόνας. Στὸν Π.Ο. ἡ κάτοψη καὶ ἡ τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ βρίσκονται στὸ τέλος ἐκτὸς κειμένου, ἐνῶ στὸ Ν.Ο. βρίσκονται ἐντὸς κειμένου στίς σελ. 17 καὶ 18, πράγμα ποὺ διευκολύνει τὸν ἀναγνώστη. 'Επὶ πλεόν ἔχουν προσθεθεῖ ἀκόμη δύο Σχέδια ἐντὸς κειμένου στὸ Ν.Ο., στὴ σ. 26 ἡ ἀναπαράσταση τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὰ ΝΔ (δπου σημειώνεται καὶ ἡ θέσις τοῦ ψηλοῦ κωδωνοστασίου ποὺ δὲν ὑπάρχει σήμερα) καὶ στὴ σ. 35 ἡ κάτοψη τοῦ ναοῦ μὲ τίς θέσεις τῶν ψηφιδωτῶν ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Α. Ξυγγόπουλου. 'Υπάρχουν μερικὲς διαφορὲς καὶ στίς Εἰκόνας τῶν δύο 'Οδηγῶν, Παλαιοῦ καὶ Νέου, ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἔξωτερικὴ ὄψη τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι σημαντικὲς.

Αὐτὲς εἶναι οἱ σπουδαιότερες διαφορὲς τοῦ ἀναθεωρημένου Νέου 'Οδηγοῦ τοῦ 1986 ἀπὸ τὴν παλαιὰ του ἐκδοσὴ τοῦ 1972. 'Εν γένει ὅμως ὁ 'Οδηγὸς τῶν 'Αγίων 'Αποστόλων Θεσσαλονίκης μὲ τίς σημαντικὲς ἱστορικὲς πληροφορίαις του, τίς ὥραιαις περιγραφαῖς του καὶ τὸ εὐχάριστο ἀφηγηματικὸ ὄφος τοῦ συγγραφέα του εἶναι ἀντάξιον τοῦ λαμπροῦ μνημείου ποὺ περιγράφει.

V

'Ἐκδόθηκε ἀκόμη ἓνας 'Οδηγὸς μνημείου τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1982, ἀλλὰ παρ' ὅλο ὅτι ἡ ἐκδοσὴ του εἶναι παλιότερη ἀπ' αὐτὲς ποὺ παρουσιάσαμε παραπάνω, τὸν ἀφήσαμε τελευταῖο, γιὰτὶ ἡ ἐκδοσὴ του δὲν εἶναι ἀναθεώρησις παλιότερης, ἀλλὰ ἀπλὴ ἀνατύπωσις τῆς πρώτης ἐκδοσῆς του τὸ 1976. Πρόκειται γιὰ τὸν 'Οδηγὸ τῶν Τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης:

Γ ε ω ρ γ ί ο υ Γ ο ῦ ν α ρ η, Τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης. 'Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη 1982. 'Οδηγοὶ Ι.Μ.Χ.Α., ἀριθμ. 8. 'Επὸπτης ἐκδόσεως Π. Α. Βοκοτόπουλου. (1η ἐκδοσὴ 1976. 'Ανατύπωσις 1982. Γενικὸς ἀριθμὸς Ι.Μ.Χ.Α. 168).

'Αφοῦ κρίναμε χρήσιμο νὰ τὸν παρουσιάσουμε στοὺς ἀναγνώστες τῶν «Μακεδονικῶν», θὰ δώσουμε ἐδῶ τουλάχιστο τὰ περιεχόμενά του:

Εἰσαγωγή: Θέσις, Ἰδρυσις καὶ ὀνομασία τῆς Θεσσαλονίκης.

'Οχύρωσις τῆς Θεσσαλονίκης: Τὰ τείχη καὶ ἡ ἱστορία τους—Βυζαντινὴ ὀχύρωσις—Τουρκικὴ περίοδος.

Διαμόρφωσις καὶ περιγραφή τῶν τειχῶν: Πύλες καὶ Πύργοι τοῦ τείχους:

Πύλες: 'Ανατολικὲς πύλες—Δυτικὲς πύλες—Θαλάσσιαις πύλες—Βόρειαις πύλες—Πύλες τῆς 'Ακρόπολης. Οἱ πύργοι τοῦ Τείχους: Ὁ ΝΑ γωνιαῖος πύργος—Πύργος τῆς Σαμαρείας—Πύργος τοῦ Ὁρμίσδα—Πύργος τῆς Ἀλύσεως—Πύργος τῶν Βουργεσιάν—Πύργος τοῦ Χαμόδρακος—Πύργος τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου—Πύργος τοῦ Ἀγάλματος—Τὸ Ἐπταπύργιο Φρούριον (Γεντί-Κουλέ).

'Ἡ τοιχοδομία τοῦ τείχους τῆς Θεσσαλονίκης.

Καταστροφή τῶν Τειχῶν.
Βιβλιογραφία.
Κατάλογος σχεδίων καὶ εἰκόνων.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Γεώργιος Κ. Παπάζογλου, Μεταφρασμένα τουρκικά ἔγγραφα τοῦ μετοχίου «'Ορφάνη» τῆς μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους (1535-1733), Ἀρχεῖον Καβάλας, ἀρ. 1, Δημοσιεύματα Διογραφικοῦ Μουσείου-Μουσείου ἔργων Πολυγνώτου Βαγῆ, Καβάλα 1987, σελ. 110, πίν. ΧΙΙ.

Στὰ ἐγκαταλειμμένα στὸ Πράβι (Ἐλευθερούπολη) Ν. Καβάλας κατάλοιπα τοῦ μητροπολίτη Ἐλευθερουπόλεως Σωφρονίου Σταμούλη (1885-1960) ἀνακάλυψε ὁ σ. χφ.-τετράδιο μὲ 13 μεταφρασμένα στὴν ἑλληνικὴ τουρκικὰ ἔγγραφα, ποὺ χρονολογούνται ἀπὸ τὸ 1535 ἕως τὸ 1733 καὶ ἀφοροῦν τὶς ἰδιοκτησιακὲς σχέσεις τῆς μονῆς Διονυσίου Ἁγίου Ὁρους μὲ τὸ μετόχι «'Ορφάνη» Παγγαίου, «ἀνατολικῶς τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ Στρυμῶνος περὶ τὰ ὀκτὼ χιλιόμετρα» (σ. 93). Δώδεκα ἀπὸ τὰ δεκατρία πρωτότυπα τουρκικὰ ἔγγραφα ἐνετόπισε ὁ σ. στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Διονυσίου. Τὰ ἔγγραφα εἶχαν μεταφραστεῖ ἀπὸ τὸν Δημήτριον Σάββα Σερραῖον καὶ ἐγράψαν στὸ τετράδιο τὸν Ἀπρίλιον 1913 ἀπὸ τὸν Κωνσταντινουπολίτη Διονυσιάτη μοναχὸ Δομέτιον, ὅπως ἀπέδειξε ὁ σ. «Ὁ μοναχὸς αὐτός, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς, προχώρησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ παρόντος αἰῶνα σὲ μὴ κατὰ τάξιν καὶ τακτοποίηση—πολλὲς φορὲς καὶ ἀποκατάσταση τῶν φθαρμένων ἀπὸ τὸ χρόνο—ἐγγράφων τῆς μονῆς. Τότε, ὅπως φαίνεται, πρόσθεσε σὲ πολλὰ ὀθωμανικὰ ἀλλὰ καὶ ἑλληνικὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς (στὸ verso), ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση, καὶ κάποιες σημειώσεις» (σ. 27). Τὰ μεταφρασμένα στὴν ἑλληνικὴ ἔγγραφα χρησιμοποίησαν στίς μετὰ τὸ 1913 προσφυγῆς τῆς μονῆς γιὰ τὴ διεκδίκηση τοῦ μετοχίου καὶ γιὰ τὴ διασφάλιση τῆς περιουσίας τῆς ἀπὸ τοὺς καταπατητές. Τὸ χφ.-τετράδιο δόθηκε στὸν Σωφρόνιον Ἐλευθερουπόλεως ἀπὸ τὸν Γαβριὴλ Διονυσιάτη στίς 19 Μαρτίου 1930. Τὸ Ὅρφάνι ὑπαγόταν στὴ δικαιοδοσίαν τῆς μητροπόλεως Ἐλευθερουπόλεως.

Αὐτὲς καὶ ἄλλες συναφεῖς πληροφορίες παρουσιασμένες μὲ λεπτομέρεια καὶ μεθοδικότητα περιλαμβάνονται στὰ πέντε κεφάλαια τῆς εἰσαγωγῆς: 1. Τὸ τετράδιο τῶν μεταφρασμένων ἐγγράφων. 2. Ὁ φάκελος τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Διονυσίου. 3. Ὁ γραφὴς τοῦ τετραδίου τῶν μεταφρασμένων ἐγγράφων. 4. Τὸ μετόχι τῶν Ὁρφάνων καὶ οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴ διάσωσή του. 5. Ὁ κάτοχος τοῦ τετραδίου τῶν μεταφρασμένων ἐγγράφων. Εἰδικὰ στὸ 4ο κεφάλαιο σκιαγραφεῖται ἡ ἱστορία τοῦ μετοχίου ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. ἕως τὴν ἐρήμωσή του στὴ δεκαετία τοῦ 1930 καὶ οἱ προσπάθειες τῆς μονῆς Διονυσίου νὰ διασφαλίσῃ τὴν κυριότητα τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἀκολουθεῖ ἡ δημοσίευση τῶν δεκατριῶν ἐγγράφων μὲ ἕκταξ καὶ ἐπιμελημένο σχολιασμὸ σὲ θέματα τοπογραφικὰ περιοχῆς Παγγαίου, Χαλκιδικῆς καὶ Λήμνου, ὅπου ἡ μονὴ Διονυσίου εἶχε μετόχια, θέματα φορολογικὰ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας, ἡμερολογιακὰ Ἐγίρας καὶ ἀπὸ γεννήσεως Χριστοῦ. Παρατίθενται ἐπίσης σχόλια προσωπογραφικὰ καὶ σχόλια σὲ ἀξιώματα τῆς τουρκικῆς ἱεραρχίας. Γίνονται ἐπίσης συσχετισμοὶ μὲ ἄλλες μεταφράσεις τῶν ἰδίων τουρκικῶν ἐγγράφων, τὶς ὁποῖες βρῆκε ὁ σ. στὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Διονυσίου, ὅπως ἐπίσης συσχετισμοὶ μὲ πληροφορίες ἀπὸ ἄλ-